

**ТЕТЯНА ЯСТРЕМСЬКА. ТРАДИЦІЙНЕ ГУЦУЛЬСЬКЕ
ПАСТУХУВАННЯ. ЛЬВІВ: ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
ім. І. КРИП'КЕВИЧА НАН УКРАЇНИ, 2008. 423 с., табл., карти
(Серія “ДІАЛЕКТОЛОГІЧНА СКРИНЯ”)**

Серед сучасних діалектологів Тетяна Ястремська вже цілком упізнавана постать, передусім своєю невгамовністю на науково-пошуковій ниві, друком різних за характером досліджень в українських та зарубіжних періодичних виданнях. Рецензована монографія – це результат тривалого зацікавлення авторки гуцульським діалектом як неповторним мовним явищем загалом і лексикою відгінного пастухування зокрема.

Подана у книзі лексика відтворює гуцульське відгінне скотарство в його найрізноманітніших виявах, через що дослідження становить наукове зацікавлення не лише для лінгвістів (діалектологів, етимологів), а й для народознавців (етнологів). Більше того, як сумлінний і відповідальний фахівець, Т. Ястремська добре вивчила науковий доробок етнографів (Якова Головацького, Оскара Кольберга, Володимира Шухевича, Антона Онищука, Володимира Кубійовича, Мар'яна Мандибури, Михайла Тиводара та ін.), на який досить часто покликається чи аналізує його у своїй монографії. Інакше кажучи, виникла сприятлива нагода для зіставлення та порівняння поглядів різних за профілем знавців (діалектологів та етнографів) стосовно різних аспектів гуцульського пастухування як важливої галузі традиційного заняття.

Відкриває книгу “Передмова”, в якій Т. Ястремська стисло обґрунтовує вибір теми та регіону дослідження. З “Передмови” дізнаємося також про те, що джерельну основу праці становлять польові діалектологічні матеріали, які авторка виявила та збрала особисто упродовж 1997–2008 років у гуцульських селах та на полонинах за спеціально укладеною нею за тематичним принципом програмою (690 питань!). До слова: зібрана мовознавцем картотека пастуших назв налічує уже близько 1650 номінативних одиниць (с. 6), що також підтверджує наукову цінність рецензованої монографії, особливо якщо зважати на те, що невдовзі говірковий матеріал, пов'язаний із традиційним видом господарської діяльності, яким є відгінне полонинське скотарство, може суттєво скоротитись чи навіть зовсім зникнути.

Основна частина монографії Т. Ястремської складається з трьох розділів, кожний з яких своєю чергою поділяється на кілька підрозділів. Зокрема, у першому розділі “Лексика пастухування як об'єкт діалектологічного дослідження” (с. 7–20) обґрунтовуються переваги системного вивчення діалектної лексики, розглядається стан дослідження лексики гуцульського діалекту та різні підходи до вивчення гуцульських назв, пов'язаних із скотарством. Осягнути та належно засвоїти наявний у праці діалектологічний матеріал етнологу (культурологу чи іншому спеціалісту суміжного профілю)

допоможе, безперечно, схема № 1, на якій авторка зобразила багаторівневий поділ лексики як системи: тематична група лексики (ТГЛ) → лексико-семантична група (ЛСГ) → семантична підгрупа (СП) → семантична мікрогрупа (СМ) → семантичний ряд (СР) → семантичний мікроряд (СМР). Натомість не зовсім прийнятними вважаємо окреслені мовознавцем межі історико-етнографічної Гуцульщини (с. 10–11). Точніше, ні сто літ тому, ні тепер землі сучасного Коломийського району Івано-Франківської області не належали до Гуцульщини, вони були і досі є невід’ємною складовою іншого історико-етнографічного району України – Покуття. До останнього також належала в минулому і належить нині північна смуга Надвірнянщини¹. Гуцульщиною не вважають етнографи і північну частину Вижницького району Чернівецької області. До речі, межу між місцевими гуцульськими та буковинськими говірками самі мовознавці проводять по лінії Вижниця — Берегомет — Мигове.

Найбільшим за обсягом і найголовнішим за значенням є, безперечно, другий розділ “Структурно-семантична організація пастушої лексики гуцульського говору” (с. 21–199). Складається він з одинадцяти окремих підрозділів, в яких докладно аналізуються різні лексико-семантичні групи досліджуваної авторкою тематичної групи: назви тварин, стад тварин, пастуших агентів (назв осіб, які задіяні у полонинському скотарстві), пастушого одягу й атрибутів, оплат і розрахунків, посуду, місць (пастуших зупинок у горах, місць для випасу худоби тощо), продуктів тваринництва, хвороб тварин, пастушого календарного циклу, нарешті, назви розпізнавальних знаків. “Системні відношення в межах, зокрема родово-видові, синонімічні, антонімічні, а також спільні ознаки їх структурно-семантичної орієнтації, що мають здатність взаємно проникати, накладатися, підтверджують доцільність виділення лексики пастухування в окрему системно організовану тематичну групу” (с. 23) – наголосила дослідниця.

Залежно від наявності конкретного діалектологічного матеріалу, кожна лексико-семантична група Т. Ястремська поділила ще на окремі семантичні групи, ті своєю чергою – на семантичні мікрогрупи і т. д., що дозволило показати, з одного боку, глибоку внутрішню ієрархію мовлення носіїв гуцульського скотарства, з іншого – багатозаровість та давнє походження багатьох компонентів їхньої традиційно-побутової культури. Наприклад, номени, які стосуються тварин, розглянуті в таких семантичних групах: збірні назви тварин, загальні назви тварин, назви тварин за віком, назви тварин за часом народжування та здатністю народжувати малят, назви тварин за надоями, назви тварин за зовнішнім виглядом (частинами тіла), назви овець за типом вовни, назви овець за місцем перебування (на полонині чи вдома), назви овець за місцем та поведінкою в отарі. Водночас “збірні назви тварин” диференційовано за

¹ Ширше про це див.: Глушко М. Етнографічне районування української Галичини (за матеріалами наукових досліджень XIX – XXI ст.) // Галичина: етнічна історія: Тематичний збірник статей. Львів, 2008. С. 46–80.

семантичною ознакою “велика рогата худоба”/“дрібна рогата худоба”. Зокрема, значення “велика рогата худоба” репрезентують лексеми “худоба”, “товар”, “живина”, “маржина”, “скот”, “бидло” та ін.

Лексико-семантичну групу агентивів, тобто назв осіб, які задіяні в пастухуванні, представляють у монографії Т. Ястремської дві семантичні підгрупи: СП назв пастухів, які виконують основну роботу, пов’язану з випасанням і доглядом худоби, і СП назв осіб, які допомагають в організації випасання. Людину, яка випасала худобу, гуцули номінували по-різному: “пастух”, “пастирь”, “скотар”, “гуляр”, “погар”, “полонинник”. Але позаяк найчастіше на полонинах випасали овець, то саме у мові автохтонів досліджуваного історико-етнографічного району існувала чимала семантична мікрогрупа лексем із загальною семантикою “пастух овець” (“вівчар”, “чабан”, “югас”, “бойтар” та ін.), причому дослідниця диференціювала ці назви за суб’єктом дії. Крім того, одні з назв пастухів побутували скрізь на теренах Гуцульщини, інші – лише в окремих селах чи групі населених пунктів. Наукове зацікавлення становлять і народні номени пастухів великої рогатої худоби, коней, кіз, свиней, а також назви осіб, які беруть участь у процесі випасання (власників чи орендарів полонин, власників худоби, людей, які слідкують за випасом худоби, беруть участь у доїнні “на міру”, переробляють молоко та виробляють сир на полонині, відповідають за зберігання молока на полонині, назви перевізників молочних продуктів тощо).

Увагу етнографа обов’язково привернуть такі назви, як “тайстрина”, “бесаги”, “опалка”, “бучок”, “куштур”, “пуга”, “трембіта”, “флуйера”, “колокіл”, “дзвінок” та ін., тобто лексико-семантичні групи, що стосується одягу та атрибутів. У гуцульських говірках відзначено і значну кількість назв посуду, який використовується у полонинському господарстві. Зокрема, дослідниця виділила такі семантичні підгрупи цієї лексики: загальні назви (“посуд”, “бутури”, “теркіла” тощо), назви посуду для молока та молочних продуктів залежно від його функціонального призначення (“путера”, “путня”, “котел”, “глек”, “дзбан”, “бербениця”, “гелета”, “берівка”, “міртук” та ін.), назви посуду для доїння худоби (“дійниця”, “відро”), назви посуду для годування та напування худоби (“жолоб”, “валів”, “цебер”, “кошик”, “сажок”, “жолобниця”), семантична підгрупа назв спеціальних пристосувань, які використовують для молокопродуктів (“цідило”, “будзівник”, “брай” та ін.).

У дослідженні Т. Ястремської міститься значний фактичний матеріал, який стосується не зовсім виразного за змістом слова “місце” (мовознавці вважають його комплексною та специфічною категорією). Зокрема, авторка аналізує номени пастушої зупинки в горах – будівлі і пасовища (“стоїще”, “салаш”), семантичну підгрупу назв місця для худоби (“пасовисько”, “пасовище”, “грунь”, “берег”, “плаї”, “чапаш”, “тропаш” тощо), семантичну підгрупу назв місця відпочинку худоби (“стоїще”, “стійло”, “обліг”, “обгін”, “загонка” та ін.), назви

місця годівлі худоби, її доїння, ночівлі тощо, а також назв приміщень для пастухів (“стая”, “колиба”, “застайка”, “заватра”).

Тривале заняття полонинським скотарством сприяло формуванню у горян специфічних звичаїв та обрядів, які, своєю чергою, знайшли вияв у народній термінології. Зокрема, дослідниця докладно аналізує дві групи лексики, що пов’язані з реаліями побуту і духовної культури пастухів Гуцульщини: назви основних обрядів і звичаїв (“хід полонинський”, “мішіне”, “розлучіне”, “міра” тощо) та часових понять, деревати назв пір року (“весноване”, “літоване”, “осеноване”, “зимоване”), позаяк, як справедливо уточнює авторка, у місцевих жителів кожна пора року має свого канонізованого святого (св. Юрій – покровитель весни, св. Петро і Павло – покровителі літа та ін.).

Семантична характеристика гуцульських пастуших назв досить часто подається в зіставленні з аналогічними назвами в інших українських діалектах (бойківському, лемківському, покутському, буковинському тощо) чи навіть в інших слов’янських мовах, що дозволило Т. Ястремській типологічно осмислити ту чи іншу мікросемантичну групу пастушої лексики. Крім того, аналіз кожної лексико-семантичної групи пастушої лексики завершує її словотворча й етимологічна характеристика, виділення основних мотиваційних ознак, які лягли в основу утворених назв. Авторка переконливо доводить, що абсолютна більшість гуцульської пастушої лексики виникла на власному мовному ґрунті. Водночас у діалекті автохтонів Східних Карпат присутні й іноетнічні запозичення та нашарування. Найбільшу їх частку становлять румунізми: “бербениця”, “бринза”, “боугар”, “ватаг”, “гелета”, “грунь”, “жентиця”, “колиба”, “кошара”, “мерина”, “плай”, “раваш”, “риндзя”, “струнга”, “тайстра”, “терло”, “трапаш”, “турма”, “царина”, “шкाम” тощо. Внаслідок близького сусідства або тривалих етнокультурних контактів проникли у гуцульський діалект також унгаризми (“бетіг”, “бетегга”, “бункош”, “валів”, “газда”, “гонда”, “гондаш”, “марга”, “фалка”, “чапаш”), тюркізми (“бугай”, “бурдюг”, “ватаман”, “казан”, “огер”, “огара”, “табун”, “товар”, “торба”, “чабан”), германізми (“валах”, “вір”, “гурт”, “путня”, “путина”, “шопа”, “штимпіль”), полонізми (“бидло”, “дзбан”, “полат”), латинізми (“бесаги”, “ветеринар”, “депутат”) та ін. З’ясувавши походження багатьох гуцульських пастуших номенів, дослідниця, безперечно, створила надійну основу для подальших діалектологічних та етнографічних студій відгінного скотарства українців.

Текстову частину другого розділу органічно доповнюють 46 таблиць, на яких згрупований і систематизований фактичний діалектологічний матеріал, та п’ять схем: “Структурна організація тематичної групи лексики пастухування гуцульського говору” (№ 2), “Диференціація назв пастухів за суб’єктом дії” (№ 3)*,

* У книзі ця схема помилково значиться як № 2.

“Пастуша зупинка” (№ 4)*, “Семантична еволюція лексеми *загорода*” (№ 5), “Семантична еволюція лексеми *гражда*” (№ 6).

Третій розділ “Ареальна характеристика лексики пастухування” невеликий за обсягом (с. 200–210), але дуже важливий за науковим значенням, позаяк у ньому Т. Ястремська спробувала осмислити лексику гуцульських скотарів в її територіальному вияві. Зокрема, у підрозділі “Просторова варіативність лексики пастухування гуцульського говору”, на підставі лексикологічного і лінгвогеографічного аналізу пастушої лексики, дослідниця виділила три основні зони гуцульського мовного ареалу: центральну (говірки на території Івано-Франківської області), західну (говірки, що розташовані в Рахівському районі Закарпатської області) та східну (говірки, що знаходяться у Чернівецькій області) діалектні зони. Перша зона не відзначається однорідністю, бо у ній виділено ще три мікрозони: північну, середню та південну, що наочно ілюструють карти № 1–18 (с. 350–367). Матеріалом для лінгвістичного атласу послужили власні записи авторки у 95 населених пунктах Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей, тобто саме на теренах Гуцульщини. Щоправда, у книзі відсутні конкретні принципи добору населених пунктів для картографування діалектологічних матеріалів, передусім тих, що знаходяться поза межами історико-етнографічної Гуцульщини. Окремо мовознавець окреслила ареал гуцульських говірок, який побутує у Сучавському повіті на території Румунії – у поселеннях Бродина та Молдова-Сулиця.

У підрозділі “Лексика пастухування гуцульського говору на лінгвістичній карті Карпат” на підставі опрацьованих джерел, зокрема атласів та словників, Т. Ястремська виділила 17 мікроареалів функціонування пастуших лексем: гуцульсько-бойківський, гуцульсько-бойківсько-буковинський, гуцульсько-бойківсько-закарпатський, гуцульсько-бойківсько-закарпатсько-західнослов’янський, гуцульсько-бойківсько-покутсько-буковинський, гуцульсько-бойківсько-лемківсько-західнослов’янський тощо. Безперечно, важливе лінгвістичне значення має також третій підрозділ “Загальноукраїнський контекст пастушої лексики Гуцульщини”.

Основну частину монографії Т. Ястремської доповнюють діалектні тексти (с. 217–271), “Словник лексики пастухування гуцульського говору” (с. 272–344), “Перелік обстежених пунктів та їх скорочень”, уже згадані карти, перелік джерел і літератури, “Індекс назв” і “Тематичний покажчик текстів”. Етнографів зацікавлять передусім тексти, в яких містяться конкретні відомості про різні аспекти полонинського скотарства – про домашніх тварин та їхній норів (“натуру”), таврування, випасання на полонинах, хвороби тощо, про пастухів, їхні права й обов’язки, щоденне життя і побут упродовж літування у горах, про звичаї й обряди, забобони і т. і. Важливо наголосити: тексти опубліковані за заздальгідь визначеними

* Таку назву має заголовне слово схеми. У тексті монографії ідеться про “пастушу зупинку в горах” (с. 115).

параметрами: цілісний характер оповіді інформатора, мінімальний вплив експлоратора, невтручання у структуру тексту як цілості, респонденти – лише досвідчені пастухи. Інакше кажучи, подані у монографії діалектні тексти є не лише лінгвістичним, а й важливим етнографічним джерелом. Сказане засвідчує докладна паспортизація матеріалів, яка відкриває кожний новий запис.

Для сучасних етнологів повчальним і корисним є також “Словник лексики пастухування гуцульського говору”, матеріал якого поданий із дотриманням усіх головних вимог щодо робіт відповідного характеру. Принаймні його можна вважати типовим взірцем для підготовки аналогічних чи подібних етнографічних словників. Щоправда, у цьому разі народознавцю знадобляться не лише етнографічні, а й глибокі лінгвістичні знання.

Загалом же рецензована монографія Т. Ястремської є вагомим внеском в українську науку, а її результати відкривають перед дослідниками, зокрема й перед етнологами, нові можливості для інтерпретації пастухування як давнього за походженням виду господарської діяльності.

Михайло ПОТІЧНИЙ